

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Redactioneel

Wat willen psychoanalytici niet weten?

Dit nummer van ons tijdschrift bevat de tot artikel omgewerkte lezingen van het symposium dat op 16 maart 2001 werd gehouden. Het onderwerp *Wat wil de psychoanalyse niet weten?* en de artikelen die hieraan gewijd zijn, hebben ook bij mij veel gedachten opgeroepen, waarvan ik u graag deelgenoot maak.

Hans Reijzer merkte in zijn inleiding op dat hij liever niet wilde weten waarom de sprekers allemaal heren waren. Omdat wij als analytici niet in toeval geloven, wil ik daarover wel enkele veronderstellingen te berde brengen.

Paul Verhaeghe spreekt in zijn artikel vrijwel uitsluitend over vaders en zonen, hun onderlinge strijd en niet-willen-weten. Ook als hij het heeft over psychoanalytische verenigingen, waarin groepen van zonen zich verzamelen rond een vaderfiguur, vraag je je af waar de dochters gebleven zijn. En dat terwijl uit het grote onderzoek van de Zweed Sandell c.s. (2000) blijkt dat vrouwelijke therapeuten significant betere therapeutische resultaten bij zowel hun mannelijke als vrouwelijke patiënten bereikten! Waarom deze afwending van vrouwen? Mijn hypothese is dat mannen niet willen weten dat vrouwen *van nature* over kwaliteiten beschikken die voor de psychoanalyse als beroep onontbeerlijk zijn, waardoor zij een voorsprong op mannen hebben. Dat is natuurlijk een prikkelende uitspraak, die nadere uitleg verdient.

De relatie tussen analyticus en analysant wordt vooral sinds de opkomst van de tweepersonenpsychologie vaak vergeleken met de moeder-kindrelatie. Daarbij ligt de nadruk op de woordeloze interactie tussen moeder en baby; empathie, hechting, basisveiligheid, holding en containment zijn begrippen die in ieder moderne theorie over de essentie en werking van de psychoanalyse centraal staan. Je krijgt soms de indruk dat de taak van de moeder, en *mutatis mutandis* van de analyticus, vooral bestaat uit het voorzien in deze basisbehoeften, alsof er geen ontwikkeling is na het eerste levensjaar en patiënten vooral grote baby's zijn.

Een vrouw is waarschijnlijk ook *van nature* beter dan een man toegerust tot het aangaan van een hechte en langdurige band met een ander wezen dat haar hulp nodig heeft. Als dat niet het geval was, waren we allang uitgestorven, want de mens blijft om te overleven lang afhankelijk van moederlijke zorg. Bovendien is de vrouw in staat om zichzelf grotendeels weg te cijferen, stank voor dank te verdragen, en toch van haar kind te blijven hou-

den. Vroeger werd dit gerekend tot het normale 'masochisme' van de vrouw. Dit masochisme zit gewoon in haar genen en zij heeft hiervoor geen speciale opleiding nodig. Als alles goed genoeg gaat tenminste.

Mijn indruk is dat de heren der schepping niet alleen jaloers zijn op dit vermogen van de vrouw om kinderen te baren en te voeden (de baarmoedernijd), maar ook op de natuurlijke voorsprong die vrouwen hebben in het woordeloos aanvoelen van hun kind, een vermogen dat analytici zo nodig hebben als ze hun patiënt in diens regressieve overdracht willen begrijpen. Een anekdote over Kohut geeft dit vermoeden enige steun. Aan Kohut werd gevraagd of vrouwelijke therapeuten misschien van nature beter in staat zijn tot empathie, vanwege hun ervaring als moeder. Kohut dacht dat dit zeker het geval was, maar hij voegde eraan toe: mannen realiseren zich deze voorsprong, en met hun natuurlijke neiging tot competitie gaan ze heel erg hun best doen om nog empathischer te worden dan vrouwen.

Maar daar blijft het niet bij. Mannen gaan nog wat anders doen omdat zij deze voorsprong van vrouwen niet willen weten. Ze gaan nieuwe opzienbarende theorieën creëren, waarmee zij de complexe menselijke geest proberen te vangen.

Willem van Tilburg, die in zijn artikel deze veelheid aan theorievorming hekelt als verwarrend en research-onvriendelijk, vereenvoudigt de zaak aanmerkelijk – maar toch weer iets te veel – wanneer hij ons aan het slot van zijn verhaal voorhoudt, dat er slechts twee sleutelbegrippen zijn – reflectie en motivatie – en dat 'de psychoanalyse een methode is waarmee men leert reflecteren over de eigen motivatie'. Door Fonagy, Target en anderen (1993, 1996) is veel onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van de mogelijkheid tot mentaliseren en zelfreflectie; of dit ook geldt voor motivatie is mij niet bekend.

Hoewel het belang van psychoanalytische research groot is, leidt de behoefte om 'evidence based' te werk te gaan ook tot simplificatie. De interessante bevindingen over gehechtheid en het vermogen tot mentaliseren dat hiermee samenhangt (Fonagy 2000) en de neuropsychologische ontdekkingen over het geheugen (Ladan 2000) werpen nieuw licht op het psychisch functioneren. Wanneer ze echter als panacee gebruikt worden om patiënten en groepsprocessen te begrijpen, gaat men voorbij aan waarnemingen en begrippen die (nog) niet door empirisch onderzoek zijn bevestigd, maar wel waardevol zijn in het gewone psychoanalytische werk. Ik denk daarbij onder andere aan de ontwikkeling van het geweten en aan de lotgevallen van de agressie.

Van agressie willen de meeste analytici niet zo veel weten. Henk de Meij citeert Jaap Spanjaard, die zei: 'Ze worden alleen beter als je van ze houdt.' Maar wat is houden van? Alleen liefkozen, of ook frustreren en je daarmee de woede van je patiënt op de hals halen? Ik herinner mij een andere uitspraak van Spanjaard, waaraan ik moest denken toen ik de lezing van Jan Cambien las: 'Je moet zelf ook een beetje gek zijn om ze te begrijpen.' Ik

denk dat ‘zelf een beetje gek zijn’ en ‘houden van’ basisvoorwaarden zijn om je patiënt in al zijn verwarring en woede te blijven volgen. Zijn gekte doet een beroep op je eigen gekte, nieuwsgierigheid en creativiteit; zijn haat op je tolerantie én op moed en tact om deze haat in de overdracht te verwoorden.

Niet alleen patiënten maar ook analytici houden niet van haat in het directe contact. Mijn indruk is dat de massale aandacht die er momenteel is voor de vroeg-kinderlijke ontwikkeling en de centrale plaats die empathie en veiligheid in de techniek van de psychoanalyse innemen, leiden tot verdoezelen van de haat in de overdracht én tegenoverdracht.

Winnicott (1947) schreef over haat in de tegenoverdracht. Ook voor hem is het analytische contact vergelijkbaar met de relatie tussen de moeder en haar baby. Hij spreekt over de ‘ruthless love’ van de baby en de normale haat die een moeder, naast liefde, voor haar baby voelt. Hij geeft ‘enkele’ redenen – hij noemt er achttien! – voor deze haat, die allemaal erg invoelbaar zijn. Maar: ‘The most remarkable thing about a mother is her ability to be hurt so much by her baby and to hate so much without paying the child out, and her ability to wait for rewards that may or may not come at a later date’ (p. 202).

De meeste patiënten komen bij ons omdat ze geen raad weten met hun heftige agressieve gevoelens, of anders gezegd met het verdragen en integreren van ambivalente gevoelens. Als analytici daar zelf ook moeite mee hebben en niet in staat zijn tot het beleven van de normale haat, zoals Winnicott die beschrijft, komen ze makkelijk terecht in een collusie, waarbij de haat in overdracht en tegenoverdracht ontkend wordt.

Helaas zijn veilige hechting, goede mogelijkheden tot mentaliseren en zelfs een goed functionerend geweten lang niet altijd toereikend om agressie te beteugelen. Freud zag dat agressie in ons zit en vaak leidt tot destructie; de erkenning van deze ingebakken aanwezigheid van agressie leidde tot zijn concept van de doodsdrijf, waar weinig psychoanalytici van willen weten. Het is ook geen prettige gedachte dat wij allen ook tot het kwaad geneigd zijn, maar loochenen van deze realiteit helpt de psychoanalyse niet vooruit.

Onderkennen van de intrapsychische, interpersoonlijke en sociaal-culturele invloeden die onze agressie oproepen, zet meer zoden aan de dijk. Dit werd gedaan op het laatste congres van de Europese Psychoanalytische Federatie (Madrid, april 2001), waar het onderwerp was: *Idols and Ideals: The Super-Ego and Ego Ideal in a World in Turmoil*.

Dit onderwerp leidde tot papers waarin niet zozeer de normale ontwikkeling van geweten en ideaal-Ik besproken werd, maar veel meer de invloed van ideologieën, fundamentalistische culturen en allerlei groepen, zoals psychoanalytische verenigingen. Ik realiseerde mij dat de meeste psychoanalytici niet veel (willen) weten van groepsprocessen. Kernberg (1998) zegt hierover behartigenswaardige dingen; hij gaat uit van Freud en Bion

en beschrijft de verleidingen van deelname aan de groep: intimiteit, een gemeenschappelijk ideaal en delegeren van het geweten en verantwoordelijkheid aan de leider. Kernberg meent dat iedereen geneigd is tot deze regressie, zeker als de identiteit – door welke oorzaak dan ook – wordt bedreigd. Het geweten regredieert naar dat van een latentiekind, dat alleen kan denken in goed en fout; agressie komt tevoorschijn als afgunst ('envy') op individualiteit en vrijheid van denken.

Het kan geen toeval zijn dat in veel papers op dit congres de neiging tot fundamentalisme en regressieve groepsvorming aan de orde kwam: de psychoanalytische identiteit is immers geen vanzelfsprekendheid meer.

De psychoanalyse is wereldwijd in een crisis; overal loopt het aantal aanmeldingen voor de opleiding tot psychoanalyticus terug. Maar wordt de psychoanalytische identiteit alleen bedreigd door externe sociaal-economische omstandigheden? Of spelen wellicht vooral intrapsychische redenen een rol, zoals angst voor de intieme band en de heftige primitieve gevoelens die in de analyse tevoorschijn komen? Ook de vrijheid van denken, die in de psychoanalyse centraal staat, kan als gevaarlijk beleefd worden omdat vertrouwde adaptaties worden aangetast. Overigens: in psychoanalytische verenigingen is men ook niet altijd blij met vrijdenkers (Kernberg 1996).

In gesprekken met in Madrid aanwezige Oost-Europese collega's, die in een totalitair regime zijn opgegroeid, was duidelijk dat juist de vrijheid van denken zo'n enorme aantrekkingskracht heeft. Het is voor ons vaak onvoorstelbaar hoeveel moeite zij zich getroosten om zelf in psychoanalyse te gaan (meestal via 'shuttle'-analyse, in het buitenland, één weekend per maand) en hoe hongerig ze zijn naar psychoanalytische kennis. Ik vroeg mij daarbij wel af in hoeverre er sprake is van idealisering van de psychoanalyse en vooral van het opgenomen zijn in de internationale groep van psychoanalytici.

Ook voor deze collega's bestaat de spanning tussen autonomie, het vinden van een eigen psychoanalytische identiteit, en aanpassing aan de maatstaven en ideologie van de 'allesgevende, almachtige moeder', de International Psychoanalytic Association.

Separatie en individuatie, de vorming van een eigen psychoanalytische identiteit, als levenslange taak, zou een onderwerp kunnen zijn voor een volgend symposium van dit tijdschrift.

Eugenie Oosterhuis

Literatuur

Fonagy, P. (2000), Attachment and Borderline Personality Disorder, *Journal of the American Psychoanalytic Association* 48 (4), p. 1129-1146.

Fonagy, P., G.S. Moran, R. Edcumbe, H. Kennedy, M. Target (1993), The Roles of Mental Representations and Mental Processes in Therapeutic Action. *Psychoanalytic Study of the Child* 48, p. 9-48.

Fonagy, P., en M. Target (1996), Outcome Predictors in Child Analysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 44 (1), p. 27-77.

Kernberg, O.F. (1996), Thirty Methods to Destroy the Creativity of Psychoanalytic Candidates. *International Journal of Psycho-Analysis* 77 (5), p. 1031-1040.

Kernberg, O.F. (1998), *Ideology, Conflict and Leadership in Groups and Organizations*. Yale University Press, New Haven/Londen.

Ladan, A. (2000), *Het wandelend hoofd*. Boom, Amsterdam.

Sandell, R., J. Blomberg, A. Lazar, J. Carlsson, J. Broberg (2000), Varieties of long-term outcome among patients in psychoanalysis and long term psychotherapy: a review of findings in the Stockholm outcome of psychoanalysis and psychotherapy project (STOPP). *International Journal of Psycho-Analysis* 81 (5), p. 921-943.

Winnicott, D.W. (1947), Hate in the Countertransference. In: D.W. Winnicott, *Through Paediatrics to Psycho-analysis*. The Hogarth Press, Londen, p. 194-204.